

جهاد علمی در دانشگاه تراز انقلاب اسلامی از دیدگاه قرآن کریم با تأکید بر تفسیر المیزان

سیدعلی هاشمی خانعباسی*

تاریخ دریافت: ۹۶/۳/۲۳

رضا نوروز ولاشدی**

تاریخ پذیرش: ۹۶/۷/۱۴

چکیده

جهاد یکی از الطاف و نعمت‌های بزرگ الهی است که از جانب پیامبر و اهل بیت(ع) بسیار سفارش شده و در قرآن بارها به آن تأکید شده است. جهاد نکردن منشأ بسیاری از انحرافات و یأس‌ها و گمراهی در زندگی می‌شود. یکی از راه‌های آرامش و پیشرفت در زندگی تقویت جهاد و تلاش در راه خداوند است. در این مقاله سعی شده است با توجه به «تفسیر المیزان» به چگونگی تأثیرات فردی و اجتماعی جهاد علمی در دانشگاه تراز انقلاب اسلامی پرداخته شود. گرچه جهاد و مبارزه چند قسم دارد، جهاد علمی با منطق قرآن سازگار و از آن به‌عنوان جهاد کبیر یاد شده است. نتیجه این پژوهش حاکی از آن است، عمل کردن یا نکردن به این فریضه الهی در محیط علمی دانشگاه در مقیاس فردی و اجتماعی بسیار تأثیرگذار بوده و در سعادت و هلاکت دنیایی و اخروی فرد نیز نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. امید است با تبیین اهمیت موضوع و تلاش خالصانه در جهت رفع نیازهای جامعه نقش دانشگاه تراز انقلاب اسلامی با سه وجه اساسی آن (نشاط علمی، معنوی و سیاسی) مورد توجه همگان قرار گیرد.

کلیدواژگان: قرآن، المیزان، جهاد علمی، تلاش در راه خدا.

a.hashemi1@yahoo.com

* استادیار گروه معارف دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری.

** استادیار هواشناسی کشاورزی گروه مهندسی آب دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری.

rezanorooz@yahoo.com

نویسنده مسئول: سیدعلی هاشمی خانعباسی

مقدمه

انسان با دید مادی نمی‌تواند، مسائل را خوب ارزیابی کند، چون تمام سود و ضررها را در محدوده مادیات می‌بیند، که اگر از دست داده، ضرر کرده است و اگر به دست آورد، سود برده است. ولی اگر عینک مادی را کنار بزند و به دنیا، از زاویه دیگر بنگرد، آنچه را که باید ببیند خواهد دید، در آن صورت است که همه چیز معنای دیگری می‌دهد یکی از آن مسائل، مسأله جنگ و جهاد است. انسان مادی‌گرا حق دارد که از آن گریزان باشد چون همه بودن خویش را در آن صورت نابودی و فنا می‌یابد، اما همین که الهی شد و هدف از خلقت را فهمید و دانست که از کجا آمده است، برای چه آمده است و به کجا می‌رود، دیگر برداشت او از این مسأله عوض می‌شود و با آغوش باز به سراغ جهاد فی سبیل الله می‌رود. جایگاه خاص مفاهیم بلند و پرمعنای قرآنی و روایی بر هیچ‌کس پوشیده نیست. واژه «جهاد» با توجه به اهمیت آن در مسائل فردی و اجتماعی از جایگاه پراهمیت‌تر برخوردار است، به ویژه آنکه در طول تاریخ، مسلمانان دارای فراز و نشیب‌هایی بوده‌اند. بنابراین انسان برای رسیدن به سعادت به جهاد و مبارزه نیاز دارد تا در سایه آن به آنچه نهایت آرزوی اوست برسد. بنابراین تحقیق و کنکاش در این زمینه و تفسیر و توضیح آیاتی که در این رابطه هستند ما را به لزوم جهاد و ضرورت وجود این آموزه اخلاقی در زندگی انسان‌ها بیش از پیش آگاه می‌کند. توضیح و تشریح این ضرورت از میان آیات، خود دال بر وجود سعادت دنیوی و اخروی در طول زندگی است. در این پژوهش سعی شده تا با تمرکز روی برخی از آیات مربوط به جهاد، ابعاد مختلف آن‌ها را از نظر علامه طباطبایی و برخی از مفسرین بزرگ بررسی نماید. این تحقیق از دو بخش اساسی تشکیل شده است که در بخش نخست تعاریف و مفاهیم بنیادین آمده است، در بخش نهایی نیز به بررسی آیات مربوط به جهاد پرداخته می‌شود که شامل متن، ترجمه آیات و نکات و پیام‌های آن است.

پیشینه تحقیق

آموزه‌های اخلاقی با بهره‌مندی از قرآن کریم در مسیر تعالی و رشد زندگی دنیوی و اخروی انسان از اهمیت والایی برخوردار است و از جمله مهم‌ترین موضوعاتی است که

مورد اهتمام ویژه تمام پیامبران الهی بوده است. در عصر کنونی با توجه به پیشرفت همه جانبه و شتابان علم و فن‌آوری در عرصه‌های مختلف زندگی، زمینه‌ها و انگیزه‌های فساد و تباهی نیز روزافزون گشته است. تا آنجا که رهبر فرزانه بارها در مجامع دانشگاهی به اهمیت مسأله حرکت جهادی به خصوص در دانشگاه تراز انقلاب اسلامی پرداخته است. بخشی از بیانات ایشان در دیدار دانشجویان مرداد ماه سال ۱۳۹۱ به اهمیت جهاد علمی اشاره دارد. ایشان فرمودند: «امروز درس خواندن، علم‌آموزی، پژوهش و جدیت در کار اصلی دانشجویی، یک جهاد است» (۱۳۹۱/۵/۱۶). جهاد علمی با منطق قرآن سازگار و از آن به عنوان جهاد کبیر یاد شده است؛ بر این اساس، یکی از بهترین شیوه‌های مصونیت از مفاسد اخلاقی، بهره‌مندی از آموزه‌های اخلاقی قرآن کریم است که با آراء تفسیری علامه محمدحسین طباطبایی در «تفسیر المیزان»، برخی از زوایا و ابعاد پنهان کلام الهی فراروی مخاطب آشکار شده، و دستیابی به فهم درست میسر می‌گردد و زمینه‌های گرایش به آموزه‌های اخلاقی مکتب وحی و عمل به آن‌ها در دانشگاه اسلامی، بیش از پیش فراهم می‌گردد. در مقاله پورسعید و شامحمدی (۱۳۹۵) تلاش شده است با مروری بر مفاهیم علم، دانش، فرهنگ، جهاد، فرهنگ جهادی، جهاد علمی، جهاد فرهنگی و ... در منویات و سخنان مقام معظم رهبری از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۴ با بهره‌گیری از راهبرد تحقیق داده بنیاد، الگوی جهاد علمی از دیدگاه معظم له شناسایی و ارائه شد. در این الگو، برکت اسلام، خودجوشی، جوانگرایی، فرهنگ کار علمی، توجه به منافع غیرشخصی و سرمایه‌گذاری در حوزه علم از مهم‌ترین متغیرهایی است که ساختار جهاد علمی را ترسیم و تبیین می‌کند. از آنجا که ایشان جهاد علمی را یکی از بزرگ‌ترین فرائض می‌دانند، چنین برداشت می‌شود که باید حرکت علمی و جهاد علمی را راهبرد کلان و فریضه بزرگ همه آحاد جامعه دانست. در نهایت می‌توان بیان داشت، یک جهاد بزرگ در مقابل آحاد ملت است. این جهاد لزوماً جهاد نظامی نیست؛ جهاد سیاسی، جهاد فکری، جهاد اجتماعی، جهاد اخلاقی و به خصوص جهاد علمی است (پور سعید و شامحمدی، ۱۳۹۵: ۸۵).

در باب جهاد علمی / امین مدنی و همکاران (۱۳۹۳) با عنایات به بیانات مقام معظم رهبری در کتاب جهاد علمی و نقش تشکلهای دانشجویی به ارائه یک الگوی جامع در

این موضوع پرداختند. آن‌ها بیان داشتند دو دیدگاه اساسی برای علم و کار علمی مورد نیاز است. یکی اینکه علم بایستی به حل مشکلات جامعه پردازد. دیدگاه دوم علم ابزار نیست، بلکه بایستی بومی شده و علوم جدیدی را تولید نماید. لذا علم بایستی در وهله اول موجب مرجعیت کشور شود و در گام بعدی مشکلات را نیز به صورت بنیانی حل کند. لذا حل مسائل کشور و تولید علم دو هدف جهاد علمی بایستی گردد، لذا تشکل‌های دانشگاهی بایستی بر اساس همین دو هدف فعالیت‌های علمی خود را سامان ببخشند (امین مدنی، اکبری و دیگران، ۱۳۹۳: ۵۹-۶۱). / حمدیان (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «مدل‌سازی مدیریت جهادی» و فاضل (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «سازمان‌های اطلاعاتی و تولید علم بومی با بهره‌گیری از بیانات مقام معظم رهبری جهاد علمی را مورد بحث و بررسی قرار دادند. اما در سال ۱۳۹۵ پورسعید و شامحمدی به طراحی الگوی جهاد علمی از دیدگاه رهبری با تأکید بر مفاهیم علمی، فرهنگی در بعد حرکت جهادی پرداختند. ساختار جهاد علمی در مقاله ایشان بر مبنای متغیرهای مختلفی نظیر برکت اسلام، خودجوشی، جوان‌گرایی و غیره ترسیم و تبیین شده است. پدیده محوری مسأله فرهنگ و توجه تأکیدی به کار فرهنگی در جهاد علمی است (پورسعید و شامحمدی، ۱۳۹۵ ش: ۸۵-۱۰۳).

مطابق با آیات قرآن امام جماعت اهل سنت شهرستان تالش جناب رؤف جودی در مقاله‌ای با عنوان «قرآن کریم راهنمای وحدت و جهاد علمی» فرموده‌اند اگر مسلمانان به جهاد علمی و صنعتی برخیزند وابستگی و سلطه بیگانان نیز منتفی خواهد شد (گلستان قرآن، ال هفتم، ش ۱۷۳: ۳۰). در مقالات زیادی جهاد علمی در حوزه نیز مورد تأکید بزرگان بوده است. ایشان معتقدند، یکی از زیرشاخه‌های جهاد، جهاد علمی است. شاید معنای عمیق جهاد را بتوان اینگونه بیان کرد که جهاد علمی باید به ذوب شدن در مسیر اهداف انقلاب منجر شود و به گفته این کتاب «نباید از دست طلبه رها شود».

ساجدی و همکاران (۱۳۹۳ ش) در مقاله خود با محور قرار دادن اندیشه سیاسی اسلام و به‌ویژه بیانات مقام معظم رهبری کوشیده‌اند؛ اولاً فرایند جهاد علمی را به منظور رسیدن به اقتدار علمی تبیین کرده، ثانیاً جایگاه اقتدار علمی در اندیشه سیاسی اسلام را روشن ساخته و ثالثاً زیرساخت‌های اقتدار علمی، از قبیل «حقانیت دین اسلام»، «اسلام

و علم»، «تبادل فکری» و «سلطنت علم» را توضیح دهند (ساجدی و همکاران، ۱۳۹۳ ش: ۲۲). ایشان چنین برداشت کردند که در اندیشه سیاسی اسلام، راهکار جهاد علمی به عنوان یک فرایند برای رسیدن به اقتدار علمی طراحی شده است (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۶/۰۶/۱۲).

نتایج پژوهش سامنی در سال ۱۳۹۴ نشان می‌دهد رهبر معظم انقلاب به واسطه اقتدار کاربزماتیکی و قانونی‌ای که دارند مردم و مسئولان را به عنوان مخاطبان اصلی بیانات خود در مورد جنگ نرم می‌دانند. با توجه به لزوم شکل‌گیری فرهنگ غیرشناسی و طرد غیرها، ایشان از دانشجویان به عنوان افسران مقابله با هجوم رسانه‌ای و اقتصادی دشمن یاد می‌کنند و استادان دانشگاه و حوزه را فرماندهان این نبرد می‌دانند. دال‌های مرکزی در بیانات رهبر معظم انقلاب که همانا هسته اصلی گفتمان جنگ نرم است، شامل «تهاجم فرهنگی»، «مقابله فرهنگی با تهاجم فرهنگی»، «تضعیف روحیه جهاد علمی و اقتصادی»، «جوانان دانشجو افسران مبارزه با جنگ نرم» می‌باشد (سامنی، ۱۳۹۴ ش: ۱۸).

سوالات و فرضیات تحقیق

همیشه و در همه دوران‌ها قرآن کریم به دلیل معانی بلند و پرمغزش در حال توضیح و تفسیر بوده و مفسران در همه زمینه‌های زندگی از جمله اخلاقی در حال استخراج آموزه‌های اخلاقی هستند. به همین دلیل در تمام مقاطع و مراحل این پژوهش مفاهیم بنیادی جهاد از نظر قرآن مورد بررسی قرار گرفته است. همان‌طور که پیش‌تر بیان شد، در رابطه با مسأله جهاد تا کنون مقالات، کتب و پایان‌نامه‌هایی نوشته شده است. اما در این نوشتار دو دیدگاه کلی مطرح شده است، نخست بررسی جهاد در قرآن با تأکید بر آراء علامه طباطبایی و دوم بررسی جهاد علمی در قرآن.

لذا در این پژوهش پرسش‌های اصلی حول دو محور است:

۱- حرکت جهادی در علم، چه تأثیری بر دانشگاه تراز انقلاب اسلامی و جامعه

دارد؟

۲- علامه طباطبایی در «تفسیر المیزان» چگونه آیات مربوط به جهاد را تفسیر کرده است؟

فرضیه‌های تحقیق نیز اینگونه است: جهاد علمی در دانشگاه تراز انقلاب اسلامی می‌تواند فرد و جامعه را از هرگونه آسیب و فساد مصون نماید و در دنیا و آخرت، عزت و سعادت او را در پی دارد. با فرض این نکته که علامه طباطبایی در آیات قرآن به طور عموم، و در آیات مربوط به مسأله جهاد به طور خاص از روشی جامع با بهره‌مندی از آیات قرآن، روایات و احادیث صحیح، آراء دانشمندان و دیدگاه‌های اجتهادی و دقیق به بیان آیات پرداخته است. مهم‌ترین اهداف تحقیق آشنایی با آموزه اخلاقی جهاد و کشف زیبایی‌های آن و فراهم نمودن بسترهای مناسب بکارگیری بیش از پیش آن در محیط دانشگاه است. امید است پرداختن به موضوع جهاد علمی و آشنایی با این آموزه اسلامی، موجب سعادت انسان و دستیابی به نتایج علمی و عملی فراوان در محیط دانشگاهی گردد.

مفاهیم بنیادی

واژه کلیدی «جهاد» را در دو حوزه لغت و اصطلاح مورد بازشناسی قرار خواهد گرفت در ابتدا پرواضح است واژه «جهاد» از ریشه «جهد» است. جهد: الجَّهْدُ: هر تلاشی که انسان در مورد بیماری و یا کار سخت انجام دهد پس آن مجهود است. والجَّهْدُ: چیز اندکی که می‌گوید تلاشم را کردم (الفراهیدی، ۵۰۴ق: ۲۶۸). جهد: الجَّهْدُ والجَّهْدُ: طاقَّت (جوهری، ۴۰۴ق: ۱۳۳)، تحمل گفته می‌شود: تلاش را بکن. و گفته می‌شود الجهد سختی و الجَّهْد طاق و تحمل. الاجتِهَاد و مجاهد: انجام کاری در حد وسع و تلاش. و در حدیث معاذ: اجتهَد رأی الاجتهاد؛ انجام نهایت تلاش در طلب امری، باب افتعال است از الجهد: طاقت. و منظور به رد قضیه تعارض حاکم از طریق قیاس کتاب و سنت، و هرگز رأی قبلی باز نمی‌گردد از غیر حمل در کتاب و سنت. جهد(به فتح اول و ضم آن): صعوبت و مشقّت. از شعبی نقل شده که جهد(به فتح اول) در عمل و جهد(به ضم اول) در قوت و طعام است و از قتیبی نقل است که جهد(به فتح) مشقت و به ضم طاعت است.

بنا به اقوال گذشته معنای فلانی جهاد کرد آن است که قدرت خود را به کار انداخت، متحمّل مشقت گردید، تلاش توأم با رنج کرد. پس جهد و جهاد یعنی: تلاش توأم با رنج. وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ» به سوی خدا وسیله جوئید و در راه او تلاش کنید.

جهاد(به کسر اول) مصدر است به معنی تلاش و نیز اسم است به معنی جنگ(اقرب الموارد) و جنگ را از آن جهاد گویند که تلاش توأم با رنج است.

باید دانست: افعال این ماده در قرآن همه از باب مفاعلة آمده است و آن به معنای تکثیر است نه بین الاثنين و تکثیر یکی از معانی مفاعلة است مثلاً از «وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ»(حج/۷۸) سه تلاش استفاده می‌شود یکی از ماده یکی از هیأت و یکی از «حق جهاده» یعنی در راه خدا تلاش کنید تلاش بسیار شدید(قرشی، ۱۳۸۱ش: ۷۷). وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ یعنی در راه خدا به گونه‌ای که شایسته اوست جهاد کنید. یعنی در عبادت خدا(حج/۷۸). گفته شده جهاد به معنی رتبه احسان است، و هو این است که همانا تو عبادت می‌کنی پروردگارت را گویی که تو می‌بینی او را، پس اگر ببینی او را پس همانا او می‌بیند تو را، و بدین خاطر خداوند فرموده: «حق جهاده» یعنی جهاد حق است. همچنان که نفس را جذب می‌کند و خالص می‌کند نفس را از راه و طاعت با خشوع و خضوع، و جهاد با نفس اماره است و لوازمه در فی النضرة النفس العاقلة المطمئنه است. و این جهاد اکبر است. جهد ایمانهم یعنی در راه دینش با دشمنان جهاد کند. وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جِهْدَهُمْ، یعنی در راه دینش با دشمنان جهاد کند(توبه/۷۹). پس از این کلمات ظاهر می‌شود که اصل و ریشه این ماده یکی است: و آن این است که تلاش و انرژی خود را بگیرد تا اینکه به نهایت برسد و توانش تمام شود و نهایت تلاشش به کار بندد. همانا اجتهاد یا به مال است یا به بدن و اعضاء یا به فکر، و هر یک از اینها یا در راه خدا است یا در راه دنیوی و اهداف و اغراض شخصی. پس مجاهدت به معنی مداومت و استمرار تلاش است و اجتهاد یعنی تلاش و جهد با میل و رغبت.

اما جهاد در اصطلاح، علمی است که در آن از احوال جنگ و چگونگی ترتیب سپاه و بکار بردن سلاح جنگی و امثال اینها بحث می‌کند. جهاد یکی از ابواب فقه به شمار می‌رود که در آن احکام شرعی و مسائل آن گفته می‌شود و گاه احوال عادی و قواعد آن

را در کتاب‌های مستقلی ذکر می‌کنند و آن را در ضمن علوم از قبیل علم لشکرکشی (ترتیب عسکر) و علم تجهیزات جنگی (آلات حرب) مورد بحث قرار می‌دهند ولی بهتر است که در مبحث جهاد از همه این مسائل بحث شود (دهخدا، ۱۳۷۷ش: ۱۶۹). جهاد دعوت به دین حق است. ایثار قول و عمل در راه دین و از نظر شریعت مبارزه با کفر و غلبه بر کفر و دعوت کفار به دین حق و اگر نپذیرفتند قتل آنان.

از دیدگاه عرفا این‌ها جهاد اصغرند و اما جهاد اکبر، مبارزه با نفس اماره است و در شریعت عبارت است از مبارزه با کفار مانند کشتار آنان، ضبط اموال آنان، نابودی معابد و شکستن بت‌ها و غیره. در حدیث دیگر می‌گوید: جهاد عبارت است از تلاش در شناختن راه حقیقت بر روش کفار در دعوت آنان به حق و جنگ با آنان تا غلبه بر آنان و این همان جهاد اصغر در نزد عرفاست. و جهاد اکبر همان مبارزه با نفس اماره، که بر بدی‌ها امر می‌کند.

در باب بسامد قرآنی واژه جهاد اشاره شده که از ریشه سه حرفی جهد گرفته شده، واژه جهاد و مشتقات آن ۳۵ بار در قرآن به کار رفته است. جهد در ۵ آیه قرآن (مائده/۵۳، انعام/۱۰۹، نحل/۳۸، نور/۵۳، فاطر/۴۲) به این صورت به کار رفته است:

﴿أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ﴾

جهاده در یک سوره و یک آیه به کار رفته است:

﴿وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِّلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيداً عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ﴾ (حج/۷۸)

«و در (راه) خدا به گونه‌ای که شایسته اوست جهاد کنید، او شما را برگزیده، و در دین (اسلام) برای شما هیچ مشقت و سختی طاقت فرسایی قرار نداده، این دین، همان آیین و شریعت پدرتان ابراهیم است، او بود که شما را از پیش و در این (کتاب) مسلمان نامیده. پس نماز را برپا دارید و زکات بدهید و به خدا تمسک نمایید، او مولا و صاحب و سرپرست شماست، و چه خوب مولا و چه خوب یاور است»

کلمه "جهاد" به معنای بذل جهد و کوشش در دفع دشمن است و بیش‌تر بر مدافعه به جنگ اطلاق می‌شود و لیکن گاهی به طور مجاز توسعه داده می‌شود. مانند شیطان که آدمی را گمراه می‌سازد و نفس اماره که آن نیز آدمی را به بدی‌ها امر می‌کند و امثال

این‌ها، به طوری که شامل دفع هر چیزی که ممکن است شری به آدمی برساند می‌شود. در نتیجه جهاد شامل مخالفت با شیطان در وسوسه‌هایش و مخالفت با نفس در خواسته‌هایش می‌شود که رسول خدا(ص) این قسم جهاد را "جهاد اکبر" نامید و ظاهراً مراد از جهاد در آیه مورد بحث معنای اعم از آن و از این باشد و همه را شامل شود مخصوصاً وقتی می‌بینیم که آن را مقید به قید(در راه خدا) کرده به خوبی این عمومیت را می‌فهمیم چون این آیه جهاد را متعلق کرده بر کاری که در راه خدا انجام می‌شود پس جهاد عام است(طباطبایی، ۱۳۷۴ش: ۵۸۲). وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ: بیش‌تر مفسرین معتقدند که مقصود از جهاد در راه خدا، در اینجا همه کارهای نیکو و عبادت است و گفته‌اند: حق جهاد این است که کارها را به نیت خالص و صادق انجام دهید. سدی گوید: منظور این است خدا را اطاعت کنند و هیچ‌گاه معصیتش نکنند. اما ضحاک گوید: منظور از جهاد، شمشیر زدن در راه خدا و جنگ با کافران است، اگرچه پدر و فرزند باشند. از عبد‌الله بن مبارک روایت شده که منظور جهاد با نفس و هوای نفس است(طبرسی، ۱۳۷۲ش: ۲۶).

هُوَ اجْتَبَاكُمْ: خداوند شما را برای دین خود برگزیده است.

جهاداً در دو سوره و در دو آیه به کار رفته است:

﴿فَلَا تَطْعَمُ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا﴾ (فرقان/۵۲)

این جمله متفرع است بر معنای آیه قبلی و ضمیر "به" به شهادت سیاق آیات، به قرآن بر می‌گردد و کلمه "مجاهده" و نیز "جهاد" به معنای جد و جهد و بکاربردن نهایت نیرو در دفع دشمن است. و چون گفتیم ضمیر به قرآن بر می‌گردد معنا این می‌شود که: با قرآن با دشمنان جهاد کن، یعنی قرآن را بر آنان بخوان و معارف و حقایق آن را بر ایشان بیان کن و حجت را بر ایشان تمام نما(طباطبایی، ۱۳۷۴ش: ۲۱۵).

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ جِهَادًا فِ السَّبِيلِ وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتٍ تُسَرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ﴾ (ممتحنه/۱)

«ای کسانی که ایمان آورده‌اید، دشمن من و دشمن خودتان را به دوستی برمگیرید [به طوری] که با آن‌ها اظهار دوستی کنید، و حال آنکه قطعاً به آن حقیقت که برای شما

آمده کافرند [او] پیامبر [خدا] و شما را [از مکه] بیرون می‌کنند که [چرا] به خدا، پروردگارتان ایمان آورده‌اید، اگر برای جهاد در راه من و طلب خشنودی من بیرون آمده‌اید. [شما] پنهانی با آنان رابطه دوستی برقرار می‌کنید در حالی که من به آنچه پنهان داشتید و آنچه آشکار نمودید دانانترم. و هر کس از شما چنین کند، قطعاً از راه درست منحرف گردیده است»

جهاد در یک سوره و یک آیه به کار رفته است:

«وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ» و جهاد در راه خدا:

﴿قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ﴾ (توبه/۲۴)

«بگو: «اگر پدران و پسران و برادران و زنان و خاندان شما و اموالی که گرد آورده‌اید و تجارتی که از کسادش بیمناک‌اید و سراهایی را که خوش می‌دارید، نزد شما از خدا و پیامبرش و جهاد در راه وی دوست داشتنی‌تر است، پس منتظر باشید تا خدا فرمانش را [به اجرا در] آورد» و خداوند گروه فاسقان را راهنمایی نمی‌کند»

حسن و جبائی گفته‌اند یعنی دستور عقوبت شما را در آینده نزدیک یا دور صادر کند به خاطر آنکه شما آنچه را گفته شد بر جهاد و فرمانبرداری خدا ترجیح دادید، و در این کلام تهدید سختی است. و مجاهد گفته: منظور از امر خدا فتح مکه است. و برخی گفته‌اند این تفسیر صحیح نیست چون سوره براءة پس از فتح مکه نازل شده (طبرسی، ۱۳۷۲ش: ۵۰).

جهاد علمی در قرآن

جهاد نوعی صفت اخلاقی است که خداوند متعال در آیات قرآنی در مورد آن مطالب را به طور مستقیم و غیرمستقیم بیان نموده است. لذا در این نوشتار هدف بررسی این صفت اخلاقی با تأکید بر مجاهدت علمی در دانشگاه تراز انقلاب اسلامی است. آیاتی که در رابطه با جهاد وجود دارد بسیار زیاد است، اما در این مقاله آیات مورد تفسیر نزدیک‌ترین مفهوم را به صفت اخلاقی جهاد علمی دارند. آیات زیادی در زمینه جهاد وجود دارد. در ادامه آیه ۵۲ سوره فرقان آمده است.

﴿فَلَا تَطْعَمِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا﴾

«پس کافران را [که انتظار دارند از ابلاغ وحی باز ایستی] فرمان مبر و به وسیله این [قرآن] با آنان جهاد [ی فرهنگی و تبلیغی] کن» (طبرسی، ۱۳۷۲: ۵۰)

در «المیزان» می‌خوانیم: ﴿فَلَا تَطْعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِجِهَادِ كَبِيرٍ﴾ کلمه "مجاهده" و نیز "جهاد" به معنای جد و جهد و بکاربردن نهایت نیرو در دفع دشمن است. و چون گفتیم ضمیر به قرآن برمی‌گردد معنا این می‌شود که با قرآن با دشمنان جهاد کن، یعنی قرآن را بر آنان بخوان و معارف و حقایق آن را بر ایشان بیان کن و حجت را بر ایشان تمام نما. پس حاصل معنا و مضمون آیه این شد که: وقتی مثل رسالت الهی در بر طرف کردن حجاب جهل و غفلت از دل‌های مردم به وسیله اظهار حق و اتمام حجت مثل آفتاب بود در دلالت بر سایه گسترده و برداشتن آن سایه به امر خدا، و نیز مثل روز بود نسبت به شب و تعطیلی کار در آن و نیز، مثل باران بود نسبت به زمین مرده و چارپایان و انسان‌های تشنه، ناچار، حالا که تو حامل این رسالت شده‌ای، و به سوی همه اهل قریه‌ها مبعوث گشته‌ای، دیگر جا ندارد که از کافران اطاعت کنی، چون اطاعت ایشان تباه‌گر این ناموس عمومی است که برای هدایت قرار داده‌ایم پس باید که در تبلیغ رسالت خود و اتمام حجت بر مردم به وسیله قرآن که مشتمل بر دعوت حقه است نهایت کوشش و جهد خود را مبذول داری و جهاد کنی با آنان جهادی بس بزرگ (طباطبایی، ۱۳۷۴ ش: ۳۱۶).

«مجمع البیان» در خصوص این آیه گفته است: ﴿وَجَاهِدْهُمْ بِجِهَادِ كَبِيرٍ﴾: و در راه خدا به وسیله قرآن با آن‌ها جهادی شدید کن. از این آیه برمی‌آید که بهترین و بزرگ‌ترین جهاد در پیشگاه خدا، جهاد کسانی است که شبهه‌های دشمنان دین را باطل می‌کنند (طبرسی، ۱۳۷۲ ش: ۵۱۶).

«تفسیر نمونه» شرح می‌دهد که راه سازش با انحرافات آن‌ها را پیش مگیر که سازشکاری با منحرفان، آفت دعوت به سوی خدا است، در برابر آن‌ها محکم بایست و به اصلاح آن‌ها بکوش، ولی مراقب باش ابداً تسلیم هوس‌ها و خرافات آن‌ها نشوی. و اینکه "به وسیله قرآن با آن‌ها جهاد بزرگی کن" (وَجَاهِدْهُمْ بِجِهَادِ كَبِيرٍ).

جهادی بزرگ به عظمت رسالت، و به عظمت جهاد تمام پیامبران پیشین، جهادی که تمام ابعاد روح و فکر مردم را در بر گیرد و جنبه‌های مادی و معنوی را شامل شود. بدون شک منظور از جهاد در این مورد جهاد فکری و فرهنگی و تبلیغاتی است، نه جهاد

مسلحانه، چراکه این سوره مکی است و می‌دانیم دستور جهاد مسلحانه در مکه نازل نشده بود. و به گفته مرحوم طبرسی در «مجمع البیان» این آیه دلیل روشنی است بر اینکه جهاد فکری و تبلیغاتی در برابر وسوسه‌های گمراهان و دشمنان حق از بزرگ‌ترین جهادها است، و حتی ممکن است حدیث معروف پیامبر: «رجعنا من الجهاد الا صغر الی الجهاد الا کبر»: «ما از جهاد کوچک به سوی جهاد بزرگ بازگشتیم» اشاره به همین جهاد و عظمت کار دانشمندان و علما در تبلیغ دین باشد. این تعبیر عظمت مقام قرآن را نیز بازگو می‌کند، چراکه وسیله‌ای است برای این جهاد کبیر، و سلاحی است برنده، که قدرت بیان و استدلال و تأثیر عمیق و جاذبیتش ما فوق تصور و قدرت انسان‌ها است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ ش: ۱۲۳).

نکته مستخرج از این آیه نشان می‌دهد، برخورد ما با کفار چند مرحله دارد، نخست، عدم اطاعت از آنان. «فَلَا تُطِيعِ»، سپس، مبارزه و جهاد. «وَ جَاهِدْهُمْ». لذا جهاد و مبارزه نیز چند قسم است، جهاد با شمشیر که جهاد اصغر است، جهاد علمی با منطق قرآن و پاسخ دادن به شبهات دشمنان که جهاد کبیر است.

پیام‌های زیادی می‌توان بر اساس تفاسیر، روایات استخراج نمود. اما مهم‌ترین آن‌ها این است که همواره سازش با کفار ممنوع است. «فَلَا تُطِيعِ» (هرگونه تقاضای انحرافی کفار را با قاطعیت رد کنید). سپس زمانی می‌توانید در برابر کفار، مستقل و مقاوم و با صلابت باشید که متمرکز باشید. «لَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا فَلَا تُطِيعِ» یعنی اکنون که رهبری در وجود یک پیامبر متمرکز است، شما نیرومندید، پس سازش نکنید. دیگر نیز پیروی نکردن از کفار کافی نیست، جهاد لازم است، آن هم جهادی بزرگ و همه‌جانبه. «فَلَا تُطِيعِ... وَ جَاهِدْهُمْ بِهٖ جِهَادًا كَبِيرًا». لذا مبارزه منفی، یکی از شیوه‌های مبارزه است (با ترک اطاعت از کفار، با آنان جهاد کن) «فَلَا تُطِيعِ... وَ جَاهِدْهُمْ».

پیام مهم آیه نیز این است، قرآن بهترین ابزار جهاد علمی و فرهنگی و نیرومندترین وسیله بحث و محاجه با دشمنان اسلام است. «جَاهِدْهُمْ بِهٖ». بنا بر استناد به همین کلام بایست اذعان داشت، دشمنان شما برای تهاجم فرهنگی و فکری تلاش‌ها دارند، شما هم بیکار نباشید. «جَاهِدْهُمْ» طرفینی است. از طرف دیگر جهاد علمی و منطقی علیه کفر و شرک، بزرگ‌ترین جهاد است. «جِهَادًا كَبِيرًا» (قرآنی، ۱۳۷۳ ش: ۲۶۹). مفسر بزرگ در

قسمت پیام‌های مربوط به آیه نخست، در ابتدا سازش با کفار را منع می‌کند و در مرحله بعد راه حل آن را بیان می‌کند، آنجا بیان می‌دارد زمانی می‌توانید در برابر کفار، مستقل و مقاوم باشید که متمرکز باشید و لذا در ادامه اشاره به این موضوع دارد که پیروی کردن کافی نیست و جهاد لازم است. لازمه جهاد وجود شرایط و ابزار لازم و قدرتمند است، که بهترین آن در مبحث جهاد علمی قرآن می‌باشد.

در نتیجه جهاد شامل مخالفت با شیطان در وسوسه‌هایش و مخالفت با نفس در خواسته‌هایش می‌شود که رسول خدا(ص) این قسم جهاد را "جهاد اکبر" نامید و ظاهراً مراد از جهاد در آیه مورد بحث معنای اعم از آن و از این باشد. اکثر مفسران اسلامی، "جهاد" را در این مبحث به معنی خصوص مبارزه مسلحانه با دشمنان نگرفته‌اند، بلکه همان‌گونه که از مفهوم لغوی آن استفاده می‌شود به معنی هرگونه جهاد و کوشش در راه خدا و تلاش برای انجام نیکی‌ها، و مبارزه با هوس‌های سرکش(جهاد اکبر) و پیکار با دشمنان ظالم و ستمگر(جهاد اصغر) دانسته‌اند. مرحوم طبرسی در «مجمع البیان» از اکثر مفسران چنین نقل می‌کند که منظور از "حق جهاد" خلوص نیت و انجام دادن اعمال برای خدا است. بدون شک جهاد نیز معنی وسیعی دارد که از نظر کیفیت و کمیت و مکان و زمان و سایر جهات، همه را شامل می‌شود، اما از آنجا که مرحله اخلاص سخت‌ترین مرحله در جهاد است، روی این مرحله تکیه کرده است، چراکه نفوذ افکار و انگیزه‌های غیر الهی در قلب و اعمال انسان آنقدر مخفی و باریک و پنهان است که جز بندگان خاص خدا از آن رهایی نمی‌یابند(مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ ش: ۱۸۳).

نتیجه بحث

جهاد اسلامی برای بدست آوردن مال و مقام و یا منابع طبیعی و مواد خام کشورهای دیگر نیست، برای تحصیل بازار مصرف، و یا تحمیل عقیده و سیاست نمی‌باشد، بلکه تنها برای نشر اصول فضیلت و ایمان و دفاع از ستم دیدگان و زنان و مردان بال و پرشکسته و کودکان محروم و ستم‌دیده است و به این ترتیب جهاد دو هدف جامع دارد یکی "هدف الهی" و دیگری "هدف انسانی" و این دو در حقیقت از یکدیگر جدا نیستند و به یک واقعیت باز می‌گردند. اما با توجه به اینکه همیشه افراد زورمند و خودکامه و فرعون‌ها و

نمرودها و قارون‌ها که اهداف انبیاء را مزاحم خویش می‌دیدند در برابر آن ایستاده و جز به محو دین و آیین خدا راضی نبودند روشن می‌شود که دینداران راستین در عین تکیه بر عقل و منطق و اخلاق باید در مقابل این گردنکشان ظالم و ستمگر بایستند و راه خود را با مبارزه و در هم کوبیدن آنان به سوی جلو باز کنند، اصولاً جهاد یکی از نشانه‌های موجود زنده است و یک قانون عمومی در عالم حیات است، تمام موجودات زنده اعم از انسان و حیوان و گیاه، برای بقای خود، با عوامل نابودی خود در حال مبارزه‌اند، به هر حال از افتخارات ما مسلمانان، آمیختن دین با مسأله حکومت و داشتن دستور جهاد در برنامه‌های دینی است، منتهی باید دید جهاد اسلامی چه اهدافی را تعقیب می‌کند آنچه ما را از دیگران جدا می‌سازد همین است. جهاد در اسلام ابعاد گوناگونی دارد. از تفاسیر آیات و سخنان و احادیث چنان برمی‌آید، جهادی بزرگ در مقابل ملت مسلمان همواره وجود داشته است و در عصر حاضر قوت گرفته است. این جهاد لزوماً جهاد نظامی نیست، و ابعاد مختلف جهاد را نظیر جهاد سیاسی، جهاد فکری، جهاد اجتماعی، جهاد اخلاقی و به‌ویژه جهاد علمی است. لازمه موفقیت و پیروزی در این میدان شناسایی ابعاد گوناگون این جهاد است. مقام معظم رهبری در دیدار با دانشجویان سال ۱۳۹۲ فرمودند، من عقیده‌ام این است که کار علمی در دانشگاه و در کشور باید جهادی باشد؛ کار علمی جهادی انجام بگیرد. همچنین ایشان در تفسیر جهاد علمی به مسلمانان منطقه جهت رهایی از بند کفر و استقلال جهاد علمی را لازمه اصلی همه دول منطقه می‌دانند. جهاد فقط در میدان جنگ نیست، در میدان علم هم مثل بقیه میادین زندگی، جهاد لازم است. پیشرفت علمی، کشور را قدرتمند می‌کند. در حدیثی آمده است، *أَلْعِلْمُ سُلْطَانٌ*؛ «سلطان» یعنی اقتدار؛ علم، اقتدار است. همان‌طور پیش‌تر بیان شد جهاد یک صفت اخلاقی است، جهد و تلاش در راه خدا به‌ویژه در محیط علمی و پژوهشی دانشگاه بایستی از کوچک‌ترین اعضای این خانواده آغاز گردد. همان‌طور که مقام معظم رهبری بارها اشاره نمودند، در دانشگاه تراز انقلاب اسلامی ابتدا باید روح امید و خودباوری زنده شود، این لازمه موفقیت در این مقابله و جهاد کبیر است. علم‌آموزی و جدیت در پژوهش و آرمان‌گرایی علمی از مصادیق جهاد کبیر است. لذا در دانشگاه تراز انقلاب

اسلامی علم‌آموزی بدون جدّیت و جهد در راه خدا نه تنها نمی‌تواند راهگشا باشد بلکه اثرات معکوسی در پی دارد.

کتابنامه

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

- جوهری، اسماعیل بن حماد. ۱۴۰۴ق. **الصاحح**، مصر: دار الکتب العربی. دهخدا، علی اکبر. ۱۳۷۷ش، **لغتنامه**، بی‌جا: انتشارات چاپ سیروی.
- طباطبایی، محمدحسین. ۱۳۷۴ش، **المیزان فی تفسیر القرآن**، مترجم: سید محمد باقر موسوی همدانی، چاپ پنجم، قم: انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه.
- طبرسی، فضل بن حسن. ۱۳۷۲ش، **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**، چاپ سوم، تهران: انتشارات ناصر خسرو.
- فراهیدی، الخلیل بن احمد. ۱۴۰۵ق. **العین**، بی‌جا: انتشارات دار الهمجره.
- قزائتی، محسن، ۱۳۸۳ش، **تفسیر نور**، چاپ یازدهم، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- قرشی، علی اکبر. ۱۳۸۱ش، **قاموس قرآن**، چاپ سیزدهم، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- مکارم شیرازی، ناصر. ۱۳۷۴ش، **تفسیر نمونه**، تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- وبسایت <http://jahadeelmi.blog.ir>، سال دریافت: ۱۳۹۶ش.

مقالات

- احمدیان، علی اکبر. ۱۳۹۳ش، «مدل سازی مدیریت جهادی (با بهره گیری از بیانات مقام معظم رهبری)»، مجله علمی- پژوهشی سیاست دفاعی، شماره ۳۴، صص ۱۳۷-۱۷۰.
- امین مدنی، سید پژمان؛ اکبری، سجاد؛ فدایی، محمد؛ قیصری، محمدشریف. ۱۳۹۳ش، «جهاد علمی و نقش تشکل‌های دانشجویی»، قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، دفتر نشر معارف.
- پورسعید، سیدمسعود و شامحمدی، محمد. ۱۳۹۵ش، «طراحی الگوی جهاد علمی از دیدگاه مقام معظم رهبری (دامت برکاته)»، فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت اسلامی، سال ۲۴، شماره ۱، بهار، صص ۸۵-۱۰۳.
- جودی ناو، رئوف. ۱۳۸۳ش، «قرآن کریم؛ راهنمای وحدت و جهاد علمی»، مجله گلستان قرآن، صفحه ۳۰.
- ساجدی، اکبر؛ نعمتی، جواد؛ عرفانی راد، سیدمحسن. ۱۳۹۳ش، «اقتدار علمی در اندیشه سیاسی اسلام»، مجله علمی- پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی، سال یازدهم، شماره ۳۷، صص ۱۱۹-۱۴۰.

سامنی، سامان. ۱۳۹۴ ش. «گفتمان کاوی بیانات مقام معظم رهبری درباره جنگ نرم»، مجله زبان کاوی، صص ۱۸-۴۳.

فاضل، سید طه. ۱۳۹۱ ش، «سازمان‌های اطلاعاتی و تولید علم بومی»، مجله علمی- پژوهشی مطالعات راهبردی، شماره ۵۶، صص ۴۱-۶۶.

Bibliography

- Ahmadian, Ali Akbar, (Summer 2014), Modeling Jihadist Management (Using the Statement of the Supreme Leader, Journal of Defense Science and Research, No. 34, pp. 137-170.
- Amin Madani, Seyed Pejman; Akbari, Sajjad; Fada'i; Mohammad; Qaisari; Mohammad Sharif; 1393. Scientific Jihad and the Role of Student Associations. Qom: Representative Office of the Supreme Leader in Universities, Office of Exhibitions.
- Dehkhoda, Ali Akbar, Dictionary, Sirovi Printing Publishing House.
- Fazel, Seyyed Tae (summer 2012), Institutes of Intelligence and Production of Native Science. Journal of Strategic Studies. No. 56, 26 p. 41 - 66.
- Farahidi, Al-Khalil ibn Ahmad, Al-Makhzomi, Al-Daktori Mehdi, Al-Samari, Al-Daktar Ibrahim, Al-Ain (1405), Dahlaghra Publishing.
- Ghorashi, Ali Akbar, (2002), Qaman Quran, Tehran: Darolkb al-Islamiyah, 13th edition.
- Holy Quran
- Jawari, Ismail ibn Hamad, {Beyty}, Al-Sahah, Dar al-Kitab al-Arabi, Egypt, vol.
- Judy Navo, Rauf (2004), Holy Qur'an, Unity Guide and Scientific Jihad. Golestan Journal of the Quran. Page 30
- Makarem Shirazi, Nasser (1374), Sample Commentary, Tehran: Dar al- k0tob al-Islamiyyah.
- Nahj al-Balaghah
- Pour Seyyed, Seyyed Masoud and Sham Mohammadi, Mohammad. (Spring 1395), Design of the Model of Islamic Jihad in the Viewpoint of the Supreme Leader (Dumtat Barakat), Journal of Islamic Management, 24, No. 1, 85103.
- Qareati, Mohsen, (2004), Tafsirnour, Tehran: Cultural Center Lessons from the Koran, 11th edition.
- Sajjadi, Akbar, Nemati, Javad, Erfani Rad, Seyyed Mohsen (1393), scientific authority in the political thought of Islam. Journal of Islamic Revolution Studies. 11 th year, number 37. 119 - 140. 22 p.
- Sameni, Saman, (1394) Discourse of the Supreme Leader's statement on the soft war. 26 p. 18 - 43.
- Tabarsei, Fazl ibn Hasan, (1372 AD), Assembly of the Faith of Quran, Translator: Translators, Tehran: Naser Khosrow Publication, Third Edition.
- Tabatabaei, Mohammad Hussein (1374), Al-Mizan Fei Tafsir Al-Quran, Translator: Seyyed Mohammad Baqir Musavi Hamedani, Qom: Islamic Publishing House of Seminary Teachers Society, Fifth Edition.
- Website <http://jahadeelmi.blog.ir/>, Year of receipt: 1396.